

Ми — двоє курців опіуму, кожен у власній хмарі, нічого навколо не бачимо, самотні, ніколи самі себе не розуміємо, куримо, в дзеркалі — обличчя в агонії, заморожений образ, якому час надає ілюзії руху, ковзкий сніговий кристал на морозяній кулі, в якому ніхто не побачить візерунків, я — крапля води на склі вікна вітальні, рідка перлина, що коїться й не знає нічого про пару, яка її породила, про атоми, з яких складається, але які згодом прислужаться іншим молекулам, іншим тілам, важким хмарам, що сьогодні ввечері тяжіють над Віднем: хто може знати, чиєю потилицею стікатиме ця вода, на чию шкіру проллється, на який тротуар, в яку річку, і обличчя у склі моє лиш на мить, одна з мільйона можливих конфігурацій ілюзії — ось і пан Груббер вигулює песика, не зважаючи на мжичку, на ньому зелений капелюх і незмінний плащ; він смішно підстрибує на тротуарі, аби захиститися від бризок з-під коліс машин: собачка думає, що господар хоче погратись, і стрибає до нього, отримавши по морді в ту саму мить, коли його брудні лапи торкаються плаща пана Груббера, який таки підійшов до дороги, аби перейти її; його силует видовжується в світлі ліхтарів, калюжі почорніли посеред моря тіней великих дерев, які розривають

7

вогні Порцеллангассе, і Herr Груббер, вочевидь, вагається, чи занурюватись у нічний район Альзергрунд, і я так само вагаюся, чи не варто облишити споглядання крапель води, термометра, ритму трамваїв, що спускаються до Шоттентора.

Існування — болісне віддзеркалення, сон опіумного наркомана, поема Румі, співана Шахрамом Назері*, остинато** на зарбі***, від яких ледь вібрує скло під моїми пальцями, ніби шкіра на барабані, я маю продовжити читання, а не розглядати пана Груббера, що зникає під дощем, а не прислухатись до вихору мелізмів іранського співака, чия потужність тембру могла би засоромити чимало наших тенорів. Треба зупинити платівку, бо неможливо зосередитись; я марно намагаюся вдруге прочитати цю брошуру зі статтею, містичного сенсу якої не розумію, двадцять сторінок, двадцять огидних холодних сторінок, які мені доставили поштою саме сьогодні, саме того дня, коли співчутливий лікар, можливо, назвав мою хворобу, офіційно проголосивши моє тіло хворим, і майже полегшено поставив — ніби поцілунок смерті — діагноз моїм симптомам, розпочав лікування, і, як він

казав, спостереження за розвитком хвороби, розвиток, він ось тут, спостерігати, як крапля води розвивається до сезання, аж поки не перетвориться на Велике Все.

Немає випадковостей, усе пов'язане, так казала Сара, то чому я саме сьогодні отримав поштою цю статтю, брошуру з тих часів, паперову і зі скріпками, а не PDF, прикріплений до мейла з побажанням «вдало скачати», а не мейл, який би міг передати трохи новин, пояснити, де вона, і що таке Саравак, звідки вона пише, це, якщо вірити моему атласу, в Малайзії, на північному заході від острова Борнео, за два кроки від Брунею з його багатим султаном, а також за два кроки від індонезійських оркестрів — гамеланів — гадаю, в Дебюссі та Бріттена — але зміст статті зовсім інший; тут немає музики, хіба що довгий поховальний спів; двадцять густо списаних аркушів, що вийшли у вересневому номері доброго журналу Каліфорнійського університету «Representations», для якої вона часто писала. Стаття має коротку присвяту на форзаці, без коментарів, *Для тебе, любий Франце, міцно цілую, Сара*, її надіслано 17 листопада, тобто два тижні тому — значить, досі треба аж два тижні, аби лист дійшов із Малайзії до Австрії, можливо, вона зекономила на марках, а могла би й листівку якусь додати, що це означає, я пройшовся всіма її слідами в моїй квартирі, ось її статті, дві книжки, декілька фотокарток і навіть примірники докторської дисертації, надрукованої та зшиті в червону палітурку фірми «Skivertex», два товсті томи, по три кілограми кожен:

«В житті бувають рани, що пожирають душу на самоті, як проказа», — пише іранський письменник Садег Хедаят на початку свого роману «Сліпа сова»: цей маленький чоловік у круглих окулярах знав це краще за всіх. Саме одна з його ран

* Шахрам Назері — іранський тенор курдського походження, виконує класичний перський репертуар, один із найвідоміших у світі виконавців з Ірану. Герой слухатиме цю музику та цей голос ще не раз протягом роману, тому це ім'я варто запам'ятати. — *Тут і далі примітки перекладачки.*

** Остинато — музичний прийом, який передбачає багаторазове повторення. Це може бути окрема ритмічна фігура, частина мелодії тощо.

*** Зарб, також відомий як томбак — барабан, форма якого нагадує келих. Один із найпопулярніших народних музичних інструментів в Ірані. На зарбі грають, поклавши його в майже горизонтальне положення. Звуки цей інструмент видає найрізноманітніші, оскільки він передбачає широкий спектр ударів — кланняння, погладження та ще багато інших торкань.

підштовхнула до того, щоби відкрити газ у квартирі на паризькій вулиці Шампйоне, це сталося дуже самотнього вечора, квітневого вечора, далеко від Ірану, дуже далеко, коли за компанію йому були лиш декілька поезій Хайяма й темна пляшка коньяку, можливо, ще доза опіуму, а, може, й нічого, зовсім нічого, окрім текстів, які він зберігав і забрав зі собою у велику газову порожнечу.

Невідомо, чи лишив він по собі записку чи якийсь інший текст, окрім роману «Сліпа сова», який уже давно був завершений і який приніс автору через два роки по смерті захоплення французьких інтелектуалів, які раніше ніколи й нічого не читали про Іран: видавець Жозе Корті надрукував «Сліпу сову» невдовзі після роману «Берег Сіртів»; до Жульєна Грака успіх прийшов тоді ж, коли 1951 року на вулиці Шампйоне свою справу робив газ, і згодом він говоритиме про «Берег» як про роман «із шляхетною гнилизною», такою ж, що саме припинила пожирати Хедаята в ефірі вина та газу. Андре Бретон допоможе обом авторам і їхнім книжкам, але запізно для лікування Хедаята від його ран — якщо їх взагалі можна буловилікувати, якщо біль не був, імовірно, невиліковним.

Цей маленький чоловік у товстих окулярах у вигнанні жив, як і в Ірані, спокійно й скромно, стишеним голосом. Його іронія та злий смуток були причиною цензури, якщо це не сталося через любов до божевільних і п'яниць, а може, й через любов до певних книжок і деяких поетів; можливо, його цензурували через вживання опіуму та кокаїну, вкупі з насмішками над наркотиками; бо він один мав таку ваду, що не чекав від Бога більше нічого, навіть у вечори великої самотності, як тоді, коли відкрив газ; можливо, через те, що був знедоленим, або ж через резонну віру у важливість своїх текстів, або ж через зневіру в цьому, через всі ці речі, що заважають.

10

які збирався спалити, Хедаят пускається в повільну агонію тяжкого сну, його смерть уже написана за двадцять років до того, а його життя вкривають вирази та рани від прокази, що поїдала його на самоті, і про яку ми припускаємо, що вона пов'язана з Іраном, Сходом, Європою, Заходом; так само Кафка в Празі був водночас німцем, євреєм і чехом, але не був ніким із них, втратив більше за всіх або ж більше за всіх звільнився. У Хедаята була ніби виразка, яка кидала його світом, ця тріщина відкрилась і поглибилась; у цьому є щось від опіуму чи алкоголю, бо воно розкриває вас на дві половини, це не хвороба, а рішення, воля розламати ество до краю.

Ми входимо в роботу про Хедаята і його «Сліпу сову» з позицією дослідити цю тріщину, подивитись у розлам, включитись у сп'яніння тих, хто надто коливався в інакшості; ми візьмемо маленького чоловіка за руку та спустимося роздивлятися розколини, що його точать, наркотики, відмінності, досліджувати цю промежину, цей «барзак»*, світ між світами, куди падають митці та мандрівники.

Цей пролог точно несподіваний, його перші рядки ще й досі, п'ятнадцять років по тому, збивають з пантелику — здається, вже пізно, очі злипаються на читанні старого машинопису, попри зарб і голос Назері. Сара розгнівалася, коли захищала дисертацію, за те, що їй дорікнули «романтичним» тоном преамбули та «абсолютно не за темою» паралеллю з Граком і Кафкою. Її науковий керівник Морган спробував заступитись, але дуже вже наївно, зауваживши,

* Барзак — арабською «перепона», стіна, що відокремлює небеса від престолу Аллаха; також перехідний стан, у якому перебуває людська душа після смерті перед Судним днем. Суфії називали так містичний бар'єр між фізичним і духовним світом, між людиною і Богом.

12

На вулиці Шампйоне досі жодна табличка не повідомляє ні про життя письменника, ні про його смерть; в Ірані жодна пам'ятка про це не нагадує, попри всю його вагу в історії, яку не можна оминати, попри тягар його смерті, що досі тисне на співвітчизників. Його доробок у Тегерані живе так само, як він помер — у бідності та потаємності, на розвалах блошиних ринків, в урізаних перевиданнях, звідки відскіли все, що могло би наблизити читача до наркотиків і суїциду, аби захистити іранську молодь, яка сама страждає від безнадії, суїциду й наркотиків, і тому захоплено накидається на книжки Хедаята, коли їй це вдається; отак він шанований і погано прочитаний, він став одним із великих імен, які наповнюють цвинтар Перлашез, за два кроки від Пруста, так само стриманий у смерті, як і був за життя, так само скромний, без крикливих квітів, майже без візитів, і це почалося ще квітневого дня 1951 року, коли він обрав газ на вулиці Шампйоне, аби покласти край усьому, з'їдений душевною проказою, владною та невиліковною. «Ніхто не вирішує накласти на себе руки; суїцид є в деяких людях, у їхній природі», — Хедаят написав ці слова наприкінці 1920-х років. Він написав це до того, як прочитав і переклав Кафку, до того, як презентував Хайяма. Його доробок розкривається наприкінці. Перша опублікована збірка відкривається текстом «Похований заживо», самогубством і руйнуванням, що ясно описує думки людини, припустімо, в ту саму мить, коли вона віддається газу двадцять років по тому, тихо заснувши, попередньо дбайливо знищивши папери й нотатки, в малесенькій кухні, наповненій нестерпним запахом наближення весни. Він знищив усі рукописи, можливо, був рішучий за Кафку, а може, то Макса Брода під рукою не виявилось, можливо, нікому не вірив, а чи й був упевнений, що час зникнути взагалі. І якщо Кафка йде, кахикаючи, до останнього вносячи правки в тексти,

11

що «про Кафку завжди доречно говорити», і від такої образи ахнула вся вчена рада орієнталістів та поснули мандарини, яких із доктринальної дрімоти могла пробудити тільки ненависть один до одного: проте вони доволі швидко забули про нетипову передмову Сарі, аби почати дріб'язкову суперечку з питань методології, бо вони не бачили, яким чином *прогулянка* (старигань виплюнув це слово, як образу) може містити в собі щось наукове, навіть якщо за руку веде Садег Хедаят. Я був у Парижі проїздом і радів нагоді вперше побути на захисті «по-сорбонівськи», ще й на захисті саме її дисертації, але шойно минув подив і захоплення доглянутістю старих коридорів, зали та вченої ради, що зібралася на бозна-якому факультеті, загубленому в лабіринті знань, де п'ятеро світил по черзі демонстрували, наскільки їм нецікавий текст, про який вони мали би говорити, докладаючи людських зусиль — як і я в цій самій залі — щоб не заснути, і ця вправа наповнила мене гіркою та меланхолійністю, і в мить, коли ми звідти вийшли (проста аудиторія з тріснутими фанерними партами, що містила не знання, а малюнки та приклеєні жуйки), аби залишити цих людей на нараду, мене охопило сильне бажання стрімголов спуститися бульваром Сан-Мішель до води та гуляти набережною, аби не перестріти Сару, аби вона не здогадалася про моє враження від цього довгоочікуваного захисту дисертації, що мав бути таким важливим для неї. Глядачів було десятка зо три, сказати б, справжній натовп у тісному коридорі, де нас затиснули; Сара вийшла одночасно з глядачами, вона говорила з дуже елегантною старшою пані, я знав, що це її матір, а також із дивовижно на неї схожим юнаком, то був її брат. Було неможливо вийти, не перетнувшись із ними, тож я повернувся спиною, аби подивитися на портрети орієнталістів, які

13

прикрашали коридор, старі пожовклі гравюри та пам'ятні дошки з часів давно минутих розкошів. Сара розмовляла, вигляд вона мала втомлений, але не переможений; можливо, у розпалі наукової битви, записуючи зауваження, аби приготувати відповіді, вона відчувала не те ж саме, що публіка. Вона помітила мене, махнула рукою. Я прийшов, аби насамперед її підтримати, але також для того, щоб і собі підготуватися, бодай подумки, до власного захисту — і те, що я щойно побачив, мене аж ніяк не заспокоїло. Я помилився: після кількох хвилин наради нас знову впустили до зали, і Сара отримала найвищу відзнаку; видатний головуючий, що так вороже поставився до «прогулянки», гаряче похвалив її за роботу, і сьогодні, перчитуючи початок того тексту, треба визнати, що було щось сильне та новаторське в тих чотирьох сотнях сторінок, присвячених образам і репрезентаціям Сходу, звільненню, утопіям, ідеологічним фантазмам, у яких загубилося багато з тих, що хотіли кризь них пройти: тіла митців, поетів і мандрівників, які намагалися їх дослідити, поволі розкладалися; ілюзія гризе душу, як казав Хедаят, на самоті — те, що довго називали безумством, меланхолією, депресією, часто було наслідком тертя, втрати себе в творчості, контакту з інакшістю, і навіть якщо цей текст сьогодні видається мені дещо поспішним і романтичним, визнаймо, що в ньому вже відчувалася та правдива інтуїція, на якій Сара збудувала всю свою подальшу роботу.

Після оголошення вердикту я тішився за неї та підійшов привітати, вона гаряче мене поцілувала та запитала, що я тут роблю, а я відповів, що щасливий випадок саме тепер привів мене в Париж, люб'язна брехня, вона мене запросила долучитися до її близьких на келих традиційного шампанського, і я погодився; ми всі зібралися на другому поверсі

кафе поблизу, де часто відзначали події такого штибу. Сара мала несподівано пригнічений вигляд, я помітив, що сірий костюм з неї просто спадає; її вигини проковтнула Академія, на тілі залишилися сліди зусиль, здійснених протягом попередніх тижнів і місяців: чотири прожиті роки вели до цієї миті, вони мали сенс лише заради цієї миті, і тепер, коли рікою текло шампанське, вона, мов породілля, тихо усміхалась — темні кола навколо очей, я уявив, як вона цілу ніч проглядала свою доповідь і не могла заснути від збудження. Її науковий керівник Жільбер де Морган, звичайно, був тут; я вже зустрічався з ним у Дамаску. Він не приховував пристрасної до своєї протеже, дивився на неї батьківським поглядом і трохи ніби косився в бік інцесту, чим більше випивав шампанського: після третього келиха його очі загорілися, щоки зарум'янилися, він спирався на високий столик, і я побачив, як погляд його блукає між Сариними щиколотками та поясом, знизу догори та згори донизу — згодом він меланхолійно відригнув і випив четвертий келих. Він помітив, що я за ним спостерігаю, гнівно на мене зиркнув, аж потім упізнав і усміхнувся, ми вже зустрічалися, чи не так? Я оживив його пам'ять, так, я Франц Ріттер, ми зустрічались у Дамаску разом із Сарою — о, звичайно, музикант, і я вже так звик до цієї зневаги, що відповів дещо простакуватою посмішкою. Я ще й двох слів не сказав дисертантці, яку вітали друзі та батьки, як застряг у компанії цього великого вченого, якого всі поза аудиторією та засіданнями кафедри намагалися уникати. Він розпитував про обставини моєї власної університетської кар'єри, запитання, на які я не вмів відповідати, і які навіть не намагався собі ставити; але він був у доброму гуморі, тримався молодцем, як кажуть французи, хоча можна було би сказати, що тримався